

A közösségi legelőhasználat emlékei

A történelmi Moldva hagyományos állattartásában a szarvasmarha játszotta a legnagyobb szerepet. Úgy tűnik, hogy a 15–18. századi Moldva mesés híri és gazdagságú nagyállatállományában a ló jelentette a minőséget, a szarvasmarha pedig a mennyiséget. Valószínűleg nem véletlen, hogy a moldvai szarvasmarhára és kereskedelmére vonatkozó egyik legkorábbi adat 1433-ból éppen a Kun Püspökséghez tartozó, magyar eredetű városhoz, „in oppido nostro *Egyedhalma*”-hoz kapcsolódik, ahol az Erdélybe hajtott szarvasmarhákat elvámolták. (GABOR 1996. 6.)

Számos forrásból tudjuk, hogy a középkori Moldva híres volt szarvasmarháiról, ökreiről. Nicolae Iorga történész gazdaságtörténeti írásában hivatkozik egy *Ferenc* (!) nevű emberre, aki 1550-ben Bákóból nagy, ökrökből álló csordákat („turme de boi mari moldovenesti”) hajtott Erdélybe. (idézi ICHIM 1987. 28.) A marhák és az ökrök nagy számát a Moldvában megfordult európaiak is gyakran hangsúlyozzák. Egy 1564-ben Moldvában járt utazó leírja, hogy a tartományban évente hét nagyvásár (*bîlcîu*) van, amit a mezőkön tartanak, sok állattal és kereskedővel. „Rengeteg ökör van a vásáron – írja az utazó –, általában három nap alatt alakul ki az állatok ára, akkor aztán egykettőre megtörténik a vétel és viszik a portékát szerte az országba. Egy ökör ára ritkán haladja meg a 3 galbent. A bojárók és maga az uralkodó is hatalmas bevételekre tesznek szert az állatokból.” (HOLBAN 1970. 381.)

A moldvai állattartás jelentőségét hangsúlyozza Benda Kálmán is, megállapítva, hogy „a háborús pusztítások idejét kivéve bőviben voltak mindennek. Állattenyésztésük jelentős volt, a közöttük lévő vagyoni különbségek is főként ebből adódhattak. Főleg amíg a XVI. század végén a tatárok az ország jószágállományának nagyrészét el nem hajtották – ezt a csapást nehezen tudták kiheverni –, a nagyszarvú, daruszórú ökröket ezrelven hajtották lábön Erdélybe, majd onnan nyugatra.” (BENDA 1989. 38.)

A 17. századi misszionáriusi jelentések is sűrűn említik Moldva gazdag állatállományát, s azon belül rendszeresen megemlékeznek a „rengeteg ökör és tehénnyájáról”. „*Marhában bővelkednek*”, „a lakosoknak *nagy számmal vannak marháik*”, „sok itt az...*ökör, tehén* és egyéb állat” olvashatjuk a már-már sztereotípiászerű szövegelemeket ezekben a Vatikánba küldött jelentésekben. (BENDA 1989. és DOMOKOS 1987. 296–393.)

Figyelemre méltó, hogy Bandinus leírásában már a 17. század közepén szerepel a *mészáros céh* (MIKECS 1943. 498.), mint a társadalmi tagolódás korai jele, továbbá hogy a 144 foglalkozásnévből 18 (11,8 %) *Mészáros*, ami a szarvasmarhák hivatásos levágásával foglalkozók körében a magyarok jelentőségét mutatja. (HAJDÚ 1980. 19.)

A 18. században folytatódott a Moldvából nyugat felé irányuló állattartás. Az 1600-as évek utolsó évtizedében bekövetkezett óriási tatárdúlásokat követően alább hagytak a harcok, ami kedvezően hatott az állattartásra. Dimitrie Cantemir, a történetíró fejedelem Moldva leírásában is szót ejt a tartomány kiváló szarvasmarhájáról. „A hegyilakók ökrök aprók, a síkvidékieknek nagy csordaszám vannak az igen kifejlett és szép szarvasmarháik, amelyekből évente több mint negyven ezret hajtanak fel Lengyelországon át Danckáig, és ott lengyel ökrök gyanánt bocsátják áruba a szomszédos tartományok részére. Moldvában öt császári aranyat fizetnek egy pár ökörért, télen azonban már háromért is odaadják; ezzel szemben úgy hallottuk, hogy Danckában negyven-ötven aranyat is kapnak értük.” (CANTEMIR 1973. 57.)

Más források is szólnak Moldva jelentős szarvasmarha kiviteléről. A kereskedelem fokozatos felszabadítása nyomán a 18. században évente 20 ezer szarvasmarhát és 5-6 ezer lovat vittek Sziléziába, Morvaországba és Brandenburgba. (VÁRZARU 1984. 48.) Elsősorban az örmények és a brassói szászok szervezték az Észak- és a Nyugat-Európába irányuló marhakereskedelmet. Csupán a brassói szász kereskedők a 18. század második felében évente 26 ezer szarvasmarhát szállítottak Moldvából Bécsbe. (MIHORDEA 1968. 49.)

A külterjes szarvasmarhatartás emlékei

A néprajzi szakirodalom általában háromféle állattartási módot különböztet meg: a szilaj, a félszilaj és a kezes tartást. (PALÁDI-KOVÁCS 2001. 602.) A moldvai magyarok hagyományos paraszti világában a szarvasmarha félszilaj tartásának már csak emlékei élnek a szóbeli hagyományban, a szilaj tartásról pedig csupán a gyér szakirodalomban olvashatunk. Moldvában ugyanis – legalábbis a magyarországi kutatók számára – hozzáférhetetlenek azok az egyházi, családi, közigazgatási levéltárak, ahol esetleg találhatóak lehetnének az állattartás történetére vonatkozó iratok, a román

kutatók pedig gondosan távol tartják magukat minden olyan témakörtől, ami nem a román nép általuk vallott, sajátos eredetével, kialakulásával hozható összefüggésbe. Ily módon a moldvai magyarok állattartásának múltját úgyszólván kizárólag a recens anyagból rekonstruálhatjuk.

Ismeretes a 19. század végére utaló szóbeli emlékekből az *aklos marhatartás*, ami kétségtelenül az úgynevezett félszilaj marhatartás egyik változatának tekinthető, ami már az állattartási módok másféle csoportosítása felé mutat, nevezetesen az extenzív–intenzív, magyarán külterjes–belterjes szemléletből eredő felosztásra, ami nemcsak a szoros értelemben vett tartási helyet, hanem a takarmány beszerzésének és a felhasználásának a módját is igyekszik figyelembe venni. (SZABADFALVI 1970., különösen 144–161.)

A *télen-nyáron kinn háló*, vagyis sem szántásra, sem fuvarozásra nem használatos, tejelésre is legfőljebb időlegesen igénybevett szarvasmarha tartásának emlékét csak a rendkívül gyér írott forrásokban találjuk meg. A moldvai csángómagyarokra vonatkozó 16–17. századi oklevelek alapján megállapítható, hogy a jószágot félnomád módon tartották a legelőkön. (BENDA 1989. 38.) Egy 1781-ben készült feljegyzés szerint „az állatokat szabadon tartották télen és nyáron, csak ritkán mentek szénához és a nyalósóhoz”. (CARRA 1857. 138.)

Moldvában az „emlékezet szerint” a szarvasmarhákat „korábban” a hegyekben a fák alatt is telettették. (VUIA 1964. 108.) Hasonlóképpen az erdőben való teletetés jellemzi a Dunărea által *bipenduláris*nak nevezett állattartási rendszert, amikor is tavasszal a falvak környékén, nyáron a havasi legelőkön, ősszel a tarlókon, télen pedig a kaszálókon hagyott szénán és a nyáron gyűjtött falevélen telettek. Vrancsában a kinn hagyott szénához *kalibát*, majd *tellát* is építettek a juhok és a marhák számára. (DUNĂREA 1964.)

A 20. század elején született csángó emberek túlnyomó része már nem emlékszik arra, hogy falujukban valaha *télen is kinn háló* marhacsorda lett volna, de apjuktól, nagypapjuktól néhányan még hallottak róla. Úgy is, hogy a szárazon álló vagy meddő tehének és a növények telettek a határ valamelyik részén lévő kerített és részben fedett helyen, és úgy is, hogy a faluban a kettős udvarok barmoknak való részében lévő elkerített helyen, ágasokon álló nádas, szalmás fedelű, oldalt nyitott színek alatt töltötték az egész telet. Egy 1927-ben született kelgyesti csángó gazda beszélte, hogy *Monta vala édeszapám, hamaréb vult kinnháló sorda, ültek vala az ak-*

lokban. Ültek a házaknál es, a házak előtt vultak aklok. Vintátám vala padurar, sze ott a zerdőben vala okol. Nyárban ültek ott, sze télben a faluban, mincak okolban, sze az el vult kertelve. Nem vultak mekkötte, sak vult egy fedel feltéve ágaszokra. A fedész nádval vult. Az első verekedés után foktak vala építeni grázsdokat. Egy másik kelgyesti gazda (sz. 1919) így emlékezett: *Tátám mondja: mikar vala gyermek, a marhák künn háltak. A szopronnak nem vala ajtaja, tesznek vala oda egy lepedőt. Ott ül vala a marha, a lú is, az ünő isz.*

A külterjes marhatartás legegyszerűbb építménye az akol, amit a moldvai csángók számos hangtani változattal *okolnak* (*okoll, okol, okol, okòl, okól, òkol, okal, òkal, akal, akal* – MÁRTON 1972. 446.) neveznek. Ez a szláv eredetű szó a magyar nyelvben már a 11. századtól megtalálható (KNIEZSA 1952. 62.), kicsi a valószínűsége, hogy a csángó tájnyelvbe a románból került volna, ahol különben ugyancsak szláv, „orosz” eredetűnek tartják. Az 'okol' meghatározása „a teleknek az a része, ahol az istálló, az ólak stb. vannak” (MÁRTON 1972. 446.) arra utal, hogy okolnak nem csak a legelőt járó marha deleléskori összetartását szolgáló karámot neveztek, hanem ez volt a Moldvában hagyományos kettős udvarok idején a nagyalattartásra szolgáló résznek is a neve. Az *okol* kerítése a 20. század elején Kelgyesten *csipkéből*, vagyis tüskés ágakból készült. Az egészről Kelgyesten éppen olyan leírást hallottam, mint amit a szomszédos Jugánban rajzolt 1933-ban Lükő Gábor (LÜKŐ 2002. 124.), hozzátéve, hogy a külső udvar (*okol, ográda*) tulajdonképpen marhaakol, amelyben nyílt állás (*szopron, szura*) van, alatta a jószág védelmet talál az időjárás szélsőségei ellen. A valamikor külső legelőkön telelő marhák védelmére szolgáló *okol* tehát a 20. század elején már „bejött” a faluba, de még meglehetősen rideg viszonyokat nyújtott a különben is igénytelen jószág számára.

A rideg teletetés emlékével találkoztam még Diószénban, Klézsén, Frumószán és Pusztinában, de ismerhették más csángó falvakban is. Az emlékezet szerint tél végére a marhák *rosszak voltak*, vagyis leromlottak. Pedig télen nem is fejték őket, mert a természet rendje szerint többnyire márciusban borjaztak.

Volt a külterjes tartásnak még egy változata, ahol a marhákat a nyári hónapokban a falutól távolabb eső legelőkön *nyároltatták*, ami egyben azt is jelentette, hogy a távolság miatt nem tudták esténként hazahajtani, így ebben az időszakban *kinn háltak*, valami alkalmi fedél alatt. Voltak aztán ahol gyakorlatilag a juhok esztenájához hasonló módon tartották –

hálatták – a teheneket és oly módon osztottak a tejhasznon is. Tekintettel arra, hogy erre nyáron került sor, nem nevezhetjük 'rideg' tartásnak, de értelemszerűen 'istállóznak' sem. Ehhez a rendszerhez tartoznak a nyáron kinn háló borjú-, meddő- és ökörcsordák is, ahol nyilvánvalóan célserűségi szempontok alakították ki ezt a gyakorlatot.

Több helyen emlékeznek, hogy *a kollektív előtt*, vagyis az 1950-es években, a tehenek nem mentek haza, kinn háltak a legelőn felállított akolban, s a marhapásztor, a *vákár* éjszaka is ügyelte őket. Buteában, Diószénben, Klézsén, Parincselben és Pusztinán hallottam töredékes formában a külterjes marhatartás ilyen emlékééről. Klézsén sem hajtották haza a kollektív előtt a csordát, sem *felsőt*, sem az *alsót*. Ha valakinek kellett a marhája (munkára), az kiment érte, s hazahozta. Egyébként kinn éltek, nem volt, aki megfejje volna a tehenét, hagyta a borjúnak, vagy kifejték a csobánok, de ezért nem adtak túrót. Pusztinában kijártak az emberek megfejni a teheneiket. De annak is él az emléke ugyancsak Pusztinában, hogy *a tehenek és a gazdák számából megszámitották ki hány napot feji az egészset, s azon a napon az összes tej az övé volt. Akinek több napja volt, az többedmagával ment. Május 20-tól Szentkeresztig voltak kinn a marhák, ha nem végeztek, s nem adták ki a rendjét mindenkinek, akkor még megnyújtották egy hetet, kettőt.*

Elsősorban Pusztinában, töredékesen Vizanteán találkoztam azzal a tartásmóddal, amikor a meddő és a fejős tehenek egy részét a nyár folyamán elvitték, van aki úgy emlékszik elhajtották a legalább 60-70 km-re lévő „havasokba”, ahol egész nyáron jó legelőn éltek. Pusztinának kicsi a határa és rossz minőségű a legelője, állatot viszont sokat tartanak. Ezért aztán *úgy es volt, hogy a marhákat tavasszal kivitték Palánkára a havasokba, s ősszel hazahozták. Volt egy ember, aki fejte őket, mint a juhokat az esztenán, s adtak túrót. Ott Palánkon nagy puszták vannak* – emlékezett egy 1909-ben született, egykor pásztorsággal is foglalkozó gazdaember.

A 20. század derekán még több helyen szokásban volt az a rend, hogy külön járt az ünő-, valamint a bori (borjú)- s az ökörcsorda, a két előbbi hazajáró volt, az ökrök kinn háltak. A meddő és az elapasztott tehenek az ökrökhöz csapódtak. Kelgyesten, ahol sokáig érintetlenül maradtak a nagy legelőterületek: *A sordát eresztik vala minden eszte haza. De volt a bori' s az ökör sorda, ez ült messzebb a falutól, sz ott ül vala nappal sz éjen isz. Vala ember, melik ürzi vala őket. Májba mentek oda, mikor volt fű, legyen mit harapni. Ha vala dolgod vélik, mensz vala zerdüre,*

mentél oda, kötöd meg kötelvel, sze hoztad ki a zökrödet, kötöd bé a szekerhez. Az ökörcsorda a tavaszi munkák elvégzése után lassacskán állt össze, s ősszel is fokozatosan vitték haza őket, ha kellett a munkában. Kelgyesten a hazajáró ünösördát a várak, a kinnháló ökörcsordát a boár őrizte. Sánnak neki valami kolibát, mondjuk neki borsit doszkábál, nem földbü, sánnak valami fedelt neki, vagyon kucsája egy-kettő, hogy ha jó tolvaj, mi, aggyon hírt; s májustól novemberig ott ült.

Ahogy az ökrök egyre gyérebben lettek, már csak a meddő tehenek háltak kinn nyaranta a legelőn. *Amelyik tehenet nem fejték, az ottmaradt a csordánál éjjen is, el volt zárva. Birtak ott hálni, s ügyelték őket. Most is lehetne így, de ezek restesek.* A pusztinaiaknak az 1940-es években a *Himén alatt* volt egy izlázuk, s egy nagy okol is. Onnan a meddőket haza sem hozták naponta, csak a fejősöket.

Diószénban a kollektív előtt kinn háltak akolban a meddő vagy borjazás előtt lévő tehenek, csak munkára hozták őket haza. Volt, amelyik ott borjadzott, ha nem fejték, nem fogták be, hétszámra kinn voltak. Az 1990-es években ismét létrehozták meddőcsordát a *vízen túl*, vagyis a Szeret jobb oldalán. *Ott vannak a borjak és a bikaborjak, s ha visznek oda ilyen fiatal dzsunkákat, akkor nem is tudja, mikor borjadzik, mert ott megűződik.* Lészpedről, Klézseről is ismerünk ilyen gyakorlatot.

A belterjes, kezes tartás

A moldvai csángómagyarok szarvasmarhatartására a 20. század derekától alapvetően az volt a jellemző, hogy télen istállóban, gyűjtött és természet takarmánnyal tartják, nyáron pedig elsősorban legeltetik, kisebb részt jászolból etetik az állatokat. A legelő tulajdonformájának, használatának tehát megkülönböztetett jelentősége van ebben a tartásmódban. Még ma, a fél évszázadnyi, magántulajdont dúló korszak után is elkülönül az idős csángó emberek tudatában a *községi* és a *közösségi* legelő.

A községi legelők az egykori Etelközben a 19. század végén, a 20. század elején jöttek létre. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy Moldvában az 1864. évi jobbágyfelszabadítás és földosztás alkalmával nem rendezték a falvak parasztságának legelőtulajdonát. A *rezes* (részes) státusban lévő, szabadparaszti közösségeknek volt a földközösséghez hasonló, kö-

zösségi tulajdonon alapuló legelőbirtokosságuk, de a lakosság számának növekedésével az is egyre szűkösebb lett. Az újonnan földhözjuttatott jobbágyoknak pedig gyakorlatilag nem volt legelőjük. A paraszti állattartásnak gátat szabó helyzetet a 20. század elején törvényileg igyekeztek megoldani. (NEGRUȚI-MUNTEANU 1971. 197.) 1907. december 23-án a román állam törvényt hozott a községi legelők kialakítása érdekében. Ennek értelmében az állam a nagybirtokosoktól jelentős értékben vásárolt fel területeket, amit az állattenyésztés takarmányszükségletének fedezésére kívánták fordítani. Ezt azonban úgy akarták végrehajtani, hogy a földbirtokosok érdekeit messzemenően méltányolva, amolyan „a kecske is jóllakjon – a káposzta is maradjon” elv alapján járjanak el. A törvény előírása szerint

- négy szarvasmarhára kell 1 ha legelő, de ez nem haladhatja meg a község mezőgazdasági területe 1/8-át;
- községi legelőt csak olyan birtokból lehet vétel útján kialakítani, amely 300 hektárnál nagyobb;
- 150–300 hektár közötti nagyságú birtokból is létre lehet hozni, „bizonyos megszorításokkal”;
- állami birtokból minden megkötés nélkül ki lehet alakítani legelőt, a terület 1/8-át meg nem haladóan.

Mivel a legelőket jó áron vették meg a tulajdonosoktól, a községek legelőbért fizettettek a használókkal. De a szükséglethez képest még így is kevés volt a takarmánytermő terület, ezért a parasztokat arra ösztökélték, hogy a feltört legelőterületeken takarmánynövényeket termeljenek, mégpedig 40 %-án lucernát, 40 %-on egyéb takarmányt. A földművelés és az állattenyésztés termelési intenzitása azonban jelentős fáziseltolódásban volt az akkori Moldvában, ezért a hagyományosan külterjes állattartáshoz szokott moldvai parasztokat nehezen lehetett rávenni az intenzív szántóföldi takarmányok termelésére. A kezdeményezés sikertelenségét jelzi, hogy hat évre rá, 1913. április 27-én újabb törvényt hoztak, amely azt írta elő, hogy a legelőterület *felén* termesszenek takarmányt. Megfelelő adatok híján csak sejtjük, hogy ez a kezdeményezés sem járt átütő sikerrel.

A legelőhasználat másik, meglehetősen régies formája gyakorlatilag a Kárpátokon belüli legelőbirtokosság rendszeréhez volt hasonló. Eszerint a közösségből alakított *legelőbirtokosság* szabta meg, hogy egységnyi legeltetési joggal rendelkező gazda melyik korcsoportból hány állatot hajthat ki.

Például az egykori egészelkes jobbágy leszármazottjának – a legelő nagyságától függően – 6-12 legelőjoga volt, de a legelő fogyása esetén, a közbirtokosságon belül is változott a telek után járó jogok száma. A közbirtokossági tagok saját tulajdonjog hányadukig általában ingyen hajthatták ki állataikat, de volt olyan eset is, mikor a közbirtokosság úgy döntött, hogy mindenki fizessen a legeltetésért, s a birtokosság tagjai év végén jogosultságuk arányában osztalékot kaptak. Aki több állatot hajtott ki, mint amennyire joga volt, az éppen úgy „fűbért”, „szájbért” fizetett a többlet állatok után, mint akármelyik „kivülálló”, vagyis nem közbirtokossági tag. (Bővebben HALÁSZ 1991. 44.; még bővebben: PETERCSÁK 2003., főként 140–154.)

A Kárpát-medencén belüli gyakorlathoz képest a moldvai csángómagyar falvakban azonban nem találtam meg a legelő közösségi használatának ilyen célszerűen kialakult rendjét. Ennek az is oka lehet, hogy a magyar vagy többségében magyar lakosságú csángó falvakat közigazgatásilag általában román vagy legalábbis román többségű községekhez kapcsolták, amivel elérték az előljároság román jellegét. Ezért aztán a faluközösség autonómiájának egyik formájaként megjelenő legelőbirtokosság Moldvában nem érvényesült a maga teljességében. Néhány elemét azonban föl lehet ismerni a visszaemlékezésekben. A szarvasmarha közösségi legeltetésének a csángómagyar falvakban fölismerhető formái annak a társadalmi szerveződésnek, tagolódásnak a csiráit jelentik, amit a csángók társadalomtörténetének vizsgálata során általában hiányolni szoktunk. (KÓSSZENTIMREI–NAGY 1981. 21.; BENDA 1989. 39.; HALÁSZ 1998.139.) Ezért is meg kell becsülnünk minden olyan, akár a szájhagyományban fennmaradt adatot, amely a csángó parasztság spontán szerveződésére, tagolódására utal. Ilyennek tekinthetjük Moldvában a *legelőhasználatot* és a *legeltetési rendet* szabályozó hagyományos rendszert. Ez a téma azonban ma még a moldvai csángók társadalmára vonatkozó ismereteink fehér foltjának számít.

A nagyobb határú, valószínűleg szabadparaszti múlttal rendelkező csángó településeken megőrizték annak emlékét, hogy a legelő, vagy legalábbis annak egy darabja valamikor közös használatban volt, s az embereknek *részük volt* benne. A Bákó melletti Bogdánfalváról, Diószénből, Lujzikalagorból, valamint északról Jugánból és Kelgyestről ismerünk ilyen emlékeket, és bizonyára máshol is rá lehetne akadni a nyomára. A hagyományos rendszer szerint egy-egy *marharész* körülbelül 30-35 prezsina területet jelentett, de *nem volt kimérve, fel volt írva „la redzsistu”, hogy*

nekem ennyire van igazam. Nincs kimérve, de tudódik, hogy kinek hány része van benne. Egy családnak átlagosan két része volt, arra ingyen küldhetett marhát, ha többet akart kihajtani – s volt hely a legelőn –, akkor fizetnie kellett. Ez a rész, vagyis *jog* öröklődött, az újonnan beköltözők ilyen joggal nem rendelkeztek. A legelőjogra vonatkozó ismeretanyagból kirajzolódik a legelőtulajdon és a legelőhasználat kettőssége. Egyfelől volt a *közösségi* legelő, amit általában *nyomásnak*, románosan (sohat, suhat) *szuhátnak*, *szohátnak* neveznek; másfelől volt az *izláz*, amit rendszerint *vásároltak*, a *primarija*, az előjáróság tulajdonában volt, s valószínűleg a már említett 1907. és 1913. évi legelő létesítésére szolgáló terület-megváltási akció során alakult ki. A *nyomás* vagy *szuhát* kifejezés jelentette a terület egészét és az egységnyi jogot is. A 'nyomás' eszmei területe általában 30-40 rúd között alakult. Az egykori földközösségre utal a legelőhasználatnak ez a sajátos változata.

Diószenben még ma is egyértelműen elkülönül egymástól a *közösségi* és az állami *torzult községi* legelő, mégpedig nemcsak területileg és tulajdonjogilag, hanem úgy is, hogy a *közösségi* legelőn az emberek felváltva, vagyis *szerre* őrzik az állatokat, ezzel szemben az állami legelőn fizetett pásztor, *vákár* ügyel rájuk.

Bogdánfalván nem az összes legelőn, hanem csak a *Bócáta* nevezetű *szuháton* volt az embereknek részük. *Nem volt kimérve, hanem fel volt írva. Csak papíron volt, s az emberek tudták, hogy ennyit tudok reatenni, mert nekem ennyi s ennyi van, ennyire van igazam. Ez a rész öröklődött. Egy ünöre 35 rudat számítottak, s egy borjúra is, mert az is marha. Nincs kimérve, de tudódik, hogy kinek mekkora és hány része van benne. A rész, az „egy szuhát”. Egy szuhátra két marhát hajtának ki. Többet is lehet, de fizetni kell. De csak ha van hely. De nem igen hajtának többet.*

Kelgyesten két sorda volt, a felsősorda járt a Felsőnyomászon, s az alsősorda az Izlázon. Itt vala kéccáz ünö, s túl vala háromszázötven. A felsőn jobb volt a fű, ott tizenhat-tizennyolc rúd jutott egy ünönek, az Izlázon lehetett volna ezer ünö is, az 190 hektár. Azt az első verekedés után adták, előtte a bojéré volt. Kinek volt nyomásza, ment ide, s meliknek nem volt nyomásza, ment az Izlázra. Az Izlázért kellett fizetni a *primarijének*. A *nyomás* az embereké volt, az Izláz a *falué*, s adminisztrálta a *primarija*. Akinek volt *nyomásza*, annak nem kellett fizetni, csak az *őrzőt*. Kevés ünö volt a faluban, s mindenkinek 'egy *nyomásza*' volt. Csak három-négynek volt két ünöje, a többinek csak egy. Ha valaki-

nek nem volt annyi nyomásza, ahány ünője, ment ahhoz, kinek nem volt ünője, fizette meg neki a helyet egy nyárra, s akkor tetted az ünőt ide. Akinek nem volt 'nyomása', de vala ünője, ura vala tegyen mász nyomászára, de fizeti vala meg annak, kinek vala nyomásza. A nyomászjog öröklődött, elmaradott a gyermekeinek, vehetett is, ha volt eladó. De ez szokásjogon alapult, a primariján nem jegyezték.

Jugánban az emberek nyomásán 25 ár eszmei terület volt az egy tehén jog. Ha valakinek több tehene volt, mint legelőjoga, akkor vett legelőrészt a községtől, vagy egy másik embertől, aki nem tudta kihasználni.

Lujzikalagorban a kollektív előtt a legelők közösek voltak. *Sem én nem tudtam mennyi az enyém, sem maga nem tudta* – mondta egy gazda. *De volt nekem ennyi helyem. Ha nem volt tehenem, eladtam valakinek a jogot. Ha volt 40 rúd nyomásom küjjel, oda tehettem 1 ünőt, dzsun-kát, vagy két borjút. S bejül volt 30. Küjjel az Oldalakon, bejül volt a Natyhegy. Amennyi joga volt, annyi tehén után nem kellett fizetni a helyért, csak a pásztort kellett megfizetni. Ezeket a jogokat lehetett örökölni és meg lehetett venni. Ez a kollektív előtt volt, a kollektív alatt aztán megettük a szart. Akkor kevés marha volt, s a legelőért is fizetni kellett, mert elvette az állam.*

Tehát tudtuk, hogy mennyi Templom Péteré a Hathektároktól arrafelé. Az egész tudta volt, Oláh Nikuláj, Salamon Mihály... mennyi volt neki? Hat hektárja. Ez elosztódott, de az öregek tudták. De akkor emberiség volt. Ment a primarijára: Megvettem Butaktól! Mennyit vettél meg? 30 rudat. Ne itt adom a parát. Nem volt valmasije, nem volt senkijé, s az egészsé volt. Tudta, hogy van, de nem tudta melyik darab az övé.

Magyarfaluban ismeretes volt a Tanorok nevezetű határrész, amiről úgy tudják, hogy az a falué volt, s oda mindenki csaphatta a marháját. *Volt, akinek nem volt marhája, de jutott neki [legelőjog], s eladta.*

A kommunista diktatúra idején végrehajtott kollektivizálással a legelőhasználatnak ez a rendje megszűnt, s ma már az egykori legelőrész-birtokosoknak is fizetniük kell minden kihajtott jószág után. A tulajdonba durván belegázoló kommunizmus a legelők közösségi tulajdonát is felforgatta. Az egyének virtuális tulajdonán alapuló nyomásokat „államosították”. A pusztulás maradandónak bizonyult, 1990 után sok helyen nem állították helyre az eredeti tulajdonviszonyokat. *A falu legelője az embereké volt* – mondták Szitáson –, *de elvették, s most azt mondják ezek a fejesek, hogy a kommunáé, s fizessük meg a tehent.*

A közösségi legelőhasználatnak ez a hagyományos formája Moldvában egészen a kollektivizálásig állt fenn. A kollektív eltelte után az emberek több településen visszakapták a *nyomáson* való jogot.

Moldvában így ma nem minden településen van közösen használt legelő, s ahol van, ott sem minden gazda használja. Elterjedt gyakorlat ugyanis a „kézből való legeltetés”, amikor is családonként egy-egy gyermek vagy öregember legelteti, a láncre, kötélre kötött, vagy csak ostorral terelgetett marhát. A gazdák által felfogadott marhapásztor, a csordás vagy vákár a hagyományos paraszti gazdálkodás idején sem volt különösebben megbecsült tagja a falu társadalmának. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a marhapásztorral őrzött csorda gyakorlata csak a 19–20. század fordulóján, a községi legelők létrehozásakor alakult ki. Ezért a pásztorok nem jelentettek sajátos réteget a csángó falvak közösségében, inkább a paraszti társadalom perifériájára szorultakból kerültek ki. A kollektív gazdálkodás előtt a vákárokat, akárcsak a zsitárnak nevezett mezőőröket, a gazdák közössége fogadta fel, rendszerint egy esztendőre. A hagyományos paraszti világban ezek általában felelős (az esetleg bekövetkező kárért felelősséggel tartozó) személyek voltak, a gazdák úgy szereztek érvényt érdekeiknek, hogy akinek az állatában vagy a földjén kár esett, az nem adott a zsitárnak zsiteriját, vagyis bért, illetve terményrészt. Ezzel szemben ma az a helyzet, hogy a gazdák – az esetek túlnyomó részében – örülnek, ha kapnak mezőőrnek valami lumpen személyt, akinek nincsen sem szükséges tudása, sem pedig felelőssége.